

Руденко Людмила Дмитрівна,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-економічної безпеки,
керівник юридичної клініки Сумського державного університету

Швагер Ольга Андріївна,
кандидат юридичних наук, асистент кафедри міжнародного,
європейського права та порівняльного правознавства,
куратор юридичної клініки Сумського державного університету

Мурач Дмитро Васильович,
студент Навчально-наукового інституту права,
консультант юридичної клініки Сумського державного університету

РОЛЬ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ

Стаття присвячена актуальним питанням значення та форм діяльності юридичних клінік при закладах вищої освіти у сфері доступу до правосуддя. Авторами узагальнено підходи, що існують у науковій юридичній літературі, щодо визначення понять «правосуддя», «доступ до правосуддя», «право на судовий захист». Визначено, що правовий елемент доступу до правосуддя забезпечує легітимність; матеріально-технічні елементи визначають якість надання послуг та забезпечують умови їх надання.

Авторами доведено, що право на судовий захист є складною комплексною категорією та має вужче навантаження, ніж «судовий захист».

На підставі проведеного аналізу наукової літератури та законодавства визначені перспективи юридичних клінік виступати посередниками (представниками) щодо забезпечення доступу до правосуддя.

Окрему увагу у проведеному дослідженні приділено питанням доступу до правосуддя в умовах дії воєнного стану та проблемам доступу до безоплатної правової допомоги та інструментів судового захисту порушених прав та охоронюваних законом інтересів на тимчасово окупованих територіях. Акцентовано на доцільності перегляду Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України відповідно до реалій, що склалися.

На підставі проведеного аналізу авторами статті зроблені висновки, які дозволили визначити роль юридичних клінік у забезпеченні доступу до правосуддя в умовах воєнного стану у функціональному аспекті. Зазначено, що юридична клініка може виконувати роль посередника між суб'єктами звернення з однієї сторони та суду з іншої. Одними із вагомих важелів, які впливають на доступ до правосуддя, визначено достатньо високі витрати на консультації та на професійну правничу допомогу, а також обмежений доступ до правової інформації, інші обмеження, обумовлені збройною агресією (зокрема фізичне знаходження на тимчасово окупованій території).

Ключові слова: доступ до правосуддя, юридична клініка, воєнний стан, безоплатна правова допомога, посередництво.

Постановка проблеми. Внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ 24 лютого 2022 року та тимчасової окупації приблизно третина території України судова гілка влади була вимушена адаптуватися до спеціально-

го режиму функціонування (Указ Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [1], Рішення Ради суддів України від 24 лютого 2022 року № 9 [2]). Проте тотальне порушення прав людини, бар'єри доступу до правосуддя на тимчасово окупованих територіях потребують належної компенсації та стабілізації діяльності дислокованих судів.

Доктринальні напрацювання у сфері доступу до правосуддя не повною мірою передбачили деструктивні наслідки масштабної окупації та засоби їх подолання як загалом, так і у сфері юридичної клінічної діяльності. Юридичні клініки при ЗВО мають істотний потенціал у вирішенні поставленої проблеми, а відтак існує потреба в удосконаленні правових механізмів участі юридичних клінік у забезпеченні доступу до правосуддя в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-правові проблеми ефективного здійснення правосуддя досліджувались у роботах Н. Сібільової, І. Марочкіної, В. Решоти тощо. Доступ до правосуддя на тимчасово окупованих територіях та реалізація права на судовий захист в умовах дії особливих адміністративних режимів є предметом досліджень А. Завидняк, В. Коверзнева, О. Шеремета. Проте роль юридичних клінік у забезпеченні доступу до правосуддя є малодослідженою.

Метою наукової статті є визначення ролі та можливих форм участі юридичних клінік у забезпеченні доступу до правосуддя під час воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Право на судовий захист, передбачене ст. 55 Конституції України, є абсолютним та не може бути обмежене згідно зі ст. 64 Конституції України [3]. Рішенням Конституційного Суду України від 13.06.2019 року № 4-р/2019, рішеннями Європейського суду з прав людини передбачено впровадження ефективного механізму такого захисту, пропорційність між обмеженнями права на судовий захист та самою сутністю такого права [4–6].

Для вирішення поставленої мети доцільно уточнити змістовне наповнення права на судовий захист.

Структура права на судовий захист є дуалістичною. По-перше, інституціональний аспект права на судовий захист містить такі компоненти: а) доступ до суду, заснованого на законіві; б) наділення суду належною компетенцією, що зумовлює суд визначати власну юрисдикцію і визначати критерії її самообмеження під час вирішення спорів про право; в) незалежність і безсторонність суду. По-друге, процесуальний аспект полягає в такому: а) вирішення спорів про право; б) вирішення справи у розумні строки; в) публічність процесу; г) рівність і змагальність сторін у процесі; г) обґрунтованість рішень; д) можливість оскарження рішень [7, с. 13].

У науковій літературі право на судовий захист розглядається з суб'єктивного та об'єктивного погляду. Зокрема, З. Шевчук розглядає право на судовий

захист як суб'єктивне і визначає його як право кожного на відкритий розгляд і вирішення упродовж розумного строку компетентним, незалежним і неупередженим судом конкретної судової справи правовими засобами, наданими судом з метою захисту гарантованих Конституцією, законами України, а також нормами міжнародного законодавства прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави, а також законодавчо закріплена і гарантована можливість оскарження судового рішення з мотивів його незаконності та/або необґрунтованості [8]. У контексті поставленої мети дослідження доцільно застосовувати право на судовий захист як об'єктивну категорію, тобто гарантовану державою через державно-владницькі приписи та забезпечену через судові органи форму захисту та відновлення порушених прав або законних інтересів особи. Відповідно до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод право на судовий захист є складовою доступності до правосуддя [9]. Отже, право на судовий захист в об'єктивному сенсі є складовою правосуддя.

Аналіз наукової літератури дає змогу зробити висновок, що правосуддя забезпечується виключно судами у відповідній процесуальній формі судочинства (адміністративного, цивільного, господарського, кримінального) [10, с. 124; 11, с. 159].

Доступ до правосуддя, з погляду О. Овчаренка, забезпечується через правові, інституційні, процесуальні, соціальні та економічні елементи. О. В. Щербанюк виділяє особовий, матеріально-технічний та правовий елементи [11, с. 159].

Погоджуючись із запропонованими у науковій літературі елементами доступу до правосуддя, доцільно визначити критерії доступу до правосуддя, які дають змогу оцінити якість доступу до правосуддя.

У низці наукових досліджень такі критерії обумовлюються складовими судовоюстрою. Так, І. Марочкін до критеріїв доступу до правосуддя відносить: а) територіальну наближеність судів до населення; б) створення умов для зайняття суддівських посад висококваліфікованими фахівцями; в) належне забезпечення судів оргтехнікою й усім необхідним для ефективного здійснення правосуддя; г) раціональну організацію роботи суду [14, с. 127–128]. На погляд Н. В. Сібільової, такими елементами є: а) наявність незалежного суду, утвореного на підставі закону; б) утворення мережі судів, наділених повноваженнями перегляду справ в апеляційному й касаційному порядку; в) розгляд справ компетентним судом, не тільки уповноваженим розглядати їх по суті, а у фаховості якого особа, що до нього звертається, цілком упевнена; г) розвинута система юридичної допомоги; д) така організація судової системи й роботи суду, яка забезпечувала б розгляд справ у розумні строки [15, с. 15].

Однак не можна погодитися з запропонованим авторами підходом. Адже проста констатація критеріїв без прив'язки їх до елементів правосуддя порушує принцип системності, на якому базується правовий інститут правосуддя. Системний метод дає змогу визначити співвідношення критеріїв та елементів доступності правосуддя як спеціального та загального.

Правові елементи доступності правосуддя визначають його легітимність. Матеріально-технічні елементи визначають якість надання послуг та забезпечують умови їх надання.

Найбільш проблемним є інституційний елемент. Із 2014 року внаслідок воєнних дій на сході України на частині території держава повністю або частково вже не здійснювала свої повноваження (розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.11.2014 року № 1085-р «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії розмежування» [16], постанова Кабінету Міністрів України від 06.12.2022 року № 1364 «Деякі питання формування переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією», наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22.12.2022 року № 309 «Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією» [17]). Слід погодитися з А. Завидняком, що часті ракетні удари по житлових будинках та установах роблять звичне судове засідання небезпечним для життя всіх присутніх, повітряні тривоги змушують переривати їх, наслідком чого є затягування розгляду. Через воєнні дії цілком нормальним явищем є порушення процесуальних строків, що також потребує розумного врегулювання [18, с. 220–221].

За офіційною інформацією Ради суддів України, внаслідок війни росії проти України пошкодженими або повністю зруйнованими є 51 приміщення судів із загальної кількості приміщень (777), 47 приміщень судових установ зазнали критичних ушкоджень, на тимчасово невідконтрольних українській владі територіях залишається 63 суди [19; 20]. Станом на 3 квітня 2023 року до Переліку судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану, входить 201 суд [21].

Верховний Суд прийняв рішення про зміну територіальної підсудності судів на тимчасово окупованих територіях і територіях активних бойових дій, чим компенсував правовий елемент доступу до правосуддя. Проте релокація суду не означає відповідну релокацію усього особового елементу: судді та апарат суду можуть змінити своє місцезнаходження, однак статистичні дані вказують на те, що не всі мешканці окупованих територіальних громад аналогічно змі-

нують своє місцеперебування [22], що має наслідком фізичну неспроможність звернутися до суду, а тим паче бути присутнім у судових засіданнях.

Перспективними стабілізаційними засобами подолання зазначеної проблеми може бути інтеграція посередника між судом та суб'єктом звернення разом з компенсацією правового елемента в частині зупинення, відновлення процесуальних строків.

Збройна агресія та її наслідки фактично унеможлиблюють звернення до суду значної кількості осіб. У процесуальному законодавстві не вирішено питання перебігу строків давності, строків вчинення конкретних процесуальних дій у випадку фізичного знаходження одного з учасників провадження на тимчасово окупованій території. Відповідно до ч. 1 ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» повноваження судів, органів прокуратури, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування тощо, не припиняються на час дії воєнного стану. Згідно зі ст. 26 Закону правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами, забороняються будь-які скорочення чи прискорення форм судочинства, не допускається створення надзвичайних і особливих судів [25].

Кожне провадження в умовах воєнного стану є, по-перше, унікальним, а по-друге, складним для доказування через специфіку обставин місця вчинення правопорушення (зона тимчасової окупації). Пролонгація процесуальних строків у короткостроковій перспективі може виявитися оптимальною, проте в довгостроковій – мати негативні наслідки, адже нехтування фактом окупації та ведення воєнних дій є неприпустимим через непереборні та невідворотні наслідки для потенційних учасників судового процесу (смерть, каліцтво, насильницьке зникнення тощо). На практиці процес збирання та оцінки доказів може не завершитися через їх асиміляцію.

Ці та інші факти вказують на те, що наявність законних підстав до поновлення конкретного виду процесуальних строків необов'язково призводить до забезпечення або безпосереднього здійснення правосуддя в майбутньому. У такому разі доцільно зосередитися на пошуку суб'єкта посередництва. Перелік претендентів на це місце значно звужується у разі проголошення необхідних ознак такого суб'єкта: суб'єкт повинен мати повноваження та підстави для вступу у справу як представник.

Вважаємо за необхідне визначити перспективи юридичних клінік виступати посередниками (представниками) забезпечення доступу до правосуддя.

На роль юридичних клінік у цьому контексті звертають увагу деякі дослідники. Так, І. Зайцева-Калаур зазначає, що уряди повинні сформувавши партнерські відносини з неурядовими організаціями, у тому числі фондами та університетами, для надання необхідної юридичної допомоги тим, хто її найбільше

потребує. Враховуючи поточний стан розвитку безоплатної правової допомоги в Україні, у розпал широкомасштабних реформ у системі юридичної допомоги та кримінального захисту визначення ролі юридичних клінік є життєво важливим у діалозі щодо забезпечення державою юридичної допомоги своїм громадянам. Юридичні клініки університетів отримали широке визнання у всьому світі як фундаментальні навчальні засоби для надання юридичної допомоги населенню, яке недостатньо забезпечене юридичною допомогою [26, с. 124].

М. Лоджук зауважує, що закріплене у Конституції України право на безоплатну правову допомогу може бути реалізованим також у юридичних клініках у рамках державної системи надання такої допомоги, про що свідчить і міжнародний досвід. Однак у Законі України «Про безоплатну правову допомогу» серед суб'єктів надання безоплатної правової допомоги (як первинної, так і вторинної) юридичні клініки відсутні, що не сприяє реалізації права особи на безоплатну правову допомогу, а також дає можливість юридичним клінікам функціонувати на більш якісному рівні [27, с. 182].

М. Підвальна у своєму дослідженні щодо проблем забезпечення доступу до адміністративного суду звертає увагу на те, що одним із заходів для осіб, які хочуть захистити свої права та інтереси, є звернення до юридичних клінік при вищих навчальних закладах [28, с. 386].

Слід також зазначити, що за відсутності достатнього державного фінансування системи безоплатної юридичної допомоги клініки, що функціонують при правничих ЗВО, мережа яких охоплює практично всі регіони України, залишаються однією з небагатьох реально діючих форм надання юридичної допомоги малозабезпеченим верствам населення, а тому продовжують відігравати важливу роль у механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні [29, с. 52–53].

Також на ці аспекти звертає увагу В. Карий, який зазначає, що окремими суб'єктами надання первинної правової допомоги, які у профільному Законі навіть не згадуються, є громадські об'єднання та юридичні клініки навчальних закладів, які по факту надають правові консультації та роз'яснення правового характеру, а в окремих випадках безоплатно надають навіть вторинну правову допомогу [30, с. 169].

Відповідно до положень Додатку 1 до Наказу Міністерства юстиції України, Координаційного центру з надання правової допомоги «Деякі питання взаємодії місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги з партнерськими організаціями щодо перенаправлення осіб, які потребують правової допомоги» від 19.07.2019 № 61, юридичні клініки передбачаються у переліку таких партнерських організацій, з якими встановлюється взаємодія місцевими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Р. Мудрак пропонує закріпити статус юридичних клінік у Законі України «Про безоплатну правову допомогу», зокрема закріпивши таке визначення: «Юридична клініка – це структурний підрозділу закладу вищої освіти III–IV рівнів акредитації, що здійснює підготовку фахівців за спеціальностями «Правознавство», «Правоохоронна діяльність», створений з метою здобуття практичного досвіду роботи студентами юридичних спеціальностей та надання безоплатної правової допомоги соціально вразливим верствам населення» та визнання юридичної клініки суб'єктом надання безоплатної правової допомоги та інше. Завдяки запропонованим змінам юридичні клініки будуть включені до системи установ надання безоплатної правової допомоги. Функції таких клінік повністю відповідатимуть напрямам діяльності центрів надання безоплатної правової допомоги. Внесення таких змін до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» створить належну правову основу для діяльності юридичних клінік при закладах вищої освіти в Україні [31, с. 15].

До того ж потребує перегляду Типове положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України [33] відповідно до реалій, що склалися.

Висновки. Проведений аналіз дає змогу визначити роль юридичних клінік у забезпеченні доступу до правосуддя під час дії воєнного стану у функціональному аспекті, а саме вказати на те, що юридична клініка може виконати роль посередника між суб'єктами звернення, з однієї сторони, та суду, – з іншої. Суттєвими важелями, які впливають на доступ до правосуддя, є достатньо високі витрати на консультації та представництво, які перешкоджають представництву сторін у судовому процесі; інші перешкоди також ускладнюють доступ до правосуддя, наприклад, обмежений доступ до правової інформації, а також інші обмеження, обумовлені воєнним станом та окупацією значної кількості територіальних громад.

Список використаних джерел

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
2. Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні: Рішення Ради Суддів України № 9 від 24.02.2022 р. URL: <https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-9-vid-240222-9b098dae86.pdf>
3. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Глушенка Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України: Рішення Конституц. Суду України № 4-р/2019 від 13.06.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19#Text>
5. Ashingdane V. The United Kingdom. *European Court of Human Rights* (8225/78) – Commission (Plenary) – Report (31). Pronouncement date: 12/05/1983. URL: <https://hudoc.echr.coe>

int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-73506&filename=ASHINGDANE%20V.%20THE%20UNITED%20KINGDOM.pdf

6. Krombach v. France. *Human Rights Case Digest*. 2001. Vol. 12, № 1–2. P. 67–71. DOI: 10.1163/157181301401012221.
7. Лемак О. В. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 – Конституційне право; муніципальне право / Ужгород. нац. ун-т, НЮУ ім. Я. Мудрого. Харків, 2014. 20 с.
8. Шевчук З. І. Право на судовий захист у сучасних умовах. *Актуальні проблеми права: теорія та практика*. 2012. № 24. С. 545–552.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
10. Решота В. Проблеми визначення основних понять у сфері здійснення правосуддя. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2016. Вип. 62. С. 119–127.
11. Щербанюк О. В. Становлення концепції судового права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Випуск 32. 2015. С. 157–160.
12. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України № 222-VIII від 02.03.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>
13. Про судоустрій і статус суддів: Закон України № 1402-VIII від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
14. Марочкін І. Є. Доступність правосуддя. *Проблеми законності: Республіканський міжвідомчий науковий збірник* / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2003. Вип. 58. С. 125–131.
15. Сібільова Н. В. Доступність правосуддя у громадянському суспільстві. *Доступність правосуддя в громадянському суспільстві*: матеріали семінару, провед. Центром суддів. студій (м. Київ, 14–15 листоп 2022 р.). Київ: Центр суддівських студій, 2002. С. 15–16.
16. Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення: Розпорядження КМУ № 1085-р від 07.11.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085-2014-p#Text>
17. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією: Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України № 309 від 22.12.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#Text>
18. Завидняк А. В. Доступ до адміністративного правосуддя в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 218–222. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.01.41.
19. Коверзнев В. О., Шеремет О. С. Проблеми судового захисту прав осіб в умовах воєнного стану. *Економіка та право*. 2022. № 2. С. 25–30. DOI: 10.15407/econlaw.2022.02.025.
20. РСУ оновила інтерактивну карту судів України з розрахунками нормативів навантаження на суди та суддів. *Офіційний сайт Ради суддів України*. 25.02.2022. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/rada-suddiv-ukraini-onovilainteraktivnu-kartu-sudiv-ukraini>
21. Перелік судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану: станом на 03.04.2023. *Офіційний сайт Верховного Суду*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozporjadjennya/Zagalna_tablica_sudiv_03_04_2023.pdf
22. Верещук розповіла, скільки людей ще залишається на тимчасово окупованих територіях. *УНІАН*. 2022. URL: <http://surl.li/gtgzd>

23. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої Ради Правосуддя № 1845/0/15-21 від 17.08.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>
24. Обличчя розрухи: міста і села на лінії зіткнення та захоплені агресором. *Офіційний сайт Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України*. 2022. URL: <https://minre.gov.ua/2022/04/12/oblychchya-rozruhy-mista-i-sela-na-liniyi-zitknennya-ta-zahopleni-agresorom/>
25. Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 389-VIII від 12.05.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
26. Зайцева-Калаур І. Місце юридичних клінік в системі захисту прав людини. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 3. С. 123–127.
27. Лоджук М. Т. Правове регулювання діяльності юридичних клінік в Україні: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / НУ ОЮА. Одеса, 2014. 313 с.
28. Підвальна М. З. Проблеми забезпечення доступу до адміністративного суду. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3. С. 380–395.
29. Москалюк Н. Б., Слома В. М. Роль юридичних клінік у механізмі захисту прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 1(42). С. 50–53.
30. Карий В. В. Теорія та практика функціонування системи безоплатної правової допомоги: адміністративно-правові аспекти: дис. ... канд. філос. наук: 081. Тернопіль: ЗУНУ, 2022. 211 с.
31. Мудрак Р. Правовий статус юридичних клінік в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 4. С. 11–17.
32. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: Наказ МОН України № 592 від 03.08.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0956-06>

References

1. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 r. № 64/2022: stanom na 14 liut. 2023 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (in Ukr.).
2. Shchodo vzhytтя nevidkladnykh zakhodiv dlia zabezpechennia staloho funktsionuvannia sudovoi vlady v Ukraini: Rishennia Rady Suddiv Ukrainy vid 24.02.2022 r. № 9. Retrieved from: <https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-9-vid-240222-9b098dae86.pdf> (in Ukr.).
3. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR: stanom na 1 sich. 2020 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (in Ukr.).
4. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinoinu skarhoiu Hlushchenka Viktora Mykolaiovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyny druhoi statti 392 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy: Rishennia Konstytuts. Sudu Ukrainy vid 13.06.2019 r. № 4-r/2019. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19#Text> (in Ukr.).
5. Ashingdane V. The United Kingdom. European Court of Human Rights (8225/78) – Commission (Plenary) – Report (31). Pronouncement date: 12/05/1983. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-73506&filename=ASHINGDANE%20V.%20THE%20UNITED%20KINGDOM.pdf> (in Eng.).
6. Krombach v. France (2001). Human Rights Case Digest, (vol. 12), 67–71. DOI: 10.1163/157181301401012221 (in Eng.).

7. Lemak, O. V. (2014). Pravo na sudovyi zakhyst: konstytutsiino-pravovyi aspekt: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02 – Konstytutsiine pravo; munitsypalne pravo / Uzhhorod. nats. un-t, NIuU im. Ya. Mudroho. Kharkiv (in Ukr.).
8. Shevchuk, Z. I. (2012). Pravo na sudovyi zakhyst u suchasnykh umovakh. *Aktualni problemy prava: teoriia ta praktyka*, (24), 545–552 (in Ukr.).
9. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: Konventsiia Rady Yevropy vid 04.11.1950 r.: stanom na 1 serp. 2021 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (in Ukr.).
10. Reshota, V. (2016). Problemy vyznachennia osnovnykh poniat u sferi zdiisnennia pravosuddia. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii yurydychna*, (62), 119–127 (in Ukr.).
11. Shcherbaniuk, O. V. (2015). Stanovlennia kontseptsii sudovoho prava. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii «Pravo»*, (32), 157–160 (in Ukr.).
12. Pro litsenzuvannia vydiv hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 02.03.2015 r. № 222-VIII: stanom na 31 berez. 2023 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text> (in Ukr.).
13. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1402-VIII: stanom na 23 hrud. 2022 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (in Ukr.).
14. Marochkin, I. Ye. (2003). Dostupnist pravosuddia. *Problemy zakonnosti: Respublikanskyi mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk / V. Ya. Tatsii (Ed.)*. Kharkiv: Nats. yuryd. akad. Ukrainy, (58), 125–131 (in Ukr.).
15. Sibilova, N. V. (2002). Dostupnist pravosuddia u hromadianskomu suspilstvi. *Dostupnist pravosuddia v hromadianskomu suspilstvi: materialy seminaru, proved. Tsentrom suddiv. Studii*, (m. Kyiv, 14–15 lystop. 2002 r.). Kyiv: Tsentr suddiv. studii, 15–16 (in Ukr.).
16. Pro zatverdzhennia pereliku naselenykh punktiv, na terytorii yakykh orhany derzhavnoi vlady tymchasovo ne zdiisniuiut svoi povnovazhennia, ta pereliku naselenykh punktiv, shcho roztaшовani na linii zitknennia: Rozporiadzh. Kab. Ministriv Ukrainy vid 07.11.2014 r. № 1085-r: stanom na 2 liut. 2022 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085-2014-r#Text> (in Ukr.).
17. Pro zatverdzhennia Pereliku terytorii, na yakykh vedutsia (velysia) boiovi dii abo tymchasovo okupovanykh Rosiiskoiu Federatsiieiu: Nakaz Ministerstva z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy vid 22.12.2022 r. № 309: stanom na 10 berez. 2023 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#Text> (in Ukr.).
18. Zavydniak, A. V. (2022). Dostup do administratyvnoho pravosuddia v umovakh voiennoho stanu. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo*, (1), 218–222. DOI: 10.24144/2788-6018. 2022.01.41 (in Ukr.).
19. Koverznev, V. O., Sheremet, O. S. (2022). Problemy sudovoho zakhystu prav osib v umovakh voiennoho stanu. *Ekonomika ta pravo*, (2), 25–30. DOI: 10.15407/econlaw.2022.02.025 (in Ukr.).
20. RSU onovyla interaktyvnu kartu sudiv Ukrainy z rozrakhunkamy normatyviv navantazhennia na sudy ta suddiv. *Ofitsiinyi sait Rady suddiv Ukrainy*. 25.02.2022. Retrieved from: <http://rsu.gov.ua/ua/news/rada-suddiv-ukraini-onovilainteraktivnu-kartu-sudiv-ukraini> (in Ukr.).
21. Perelik sudiv, terytorialnu pidsudnist yakykh bulo zmineno u zviazku z nemozhlyvistiю zdiisniuvaty pravosuddia pid chas voiennoho stanu: stanom na 03.04.2023. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoho Sudu*. Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozporjadjennya/Zagalna_tablica_sudiv_03_04_2023.pdf (in Ukr.).

22. Odnolitok, T. (2022). Vereshchuk rozpovila, skilky liudei shche zalyshaietsia na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh. *UNIAN*. Retrieved from: <https://www.unian.ua/society/viyina-v-ukrajini-skilki-lyudey-shche-zalishayetsya-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah-11976861.html> (in Ukr.).
23. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok funktsionuvannia okremykh pidsystem Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy: Rishennia Vyshchoi Rady Pravosuddia vid 17.08.2021 r. № 1845/0/15-21. Data onovlennia: 19.05.2022. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (in Ukr.).
24. Oblychchia rozrukhly: mista i sela na linii zitknennia ta zakhopeni ahresorom. *Ofitsiyni sait Ministerstva z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy*. 2022. Retrieved from: <https://minre.gov.ua/2022/04/12/oblychchya-rozruhy-mista-i-sela-na-liniyi-zitknennya-ta-zahopeni-agresorom/> (in Ukr.).
25. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 r. № 389-VIII: stanom na 31 berez. 2023 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (in Ukr.).
26. Zaitseva-Kalaur, I. (2022). Mistse yurydychnykh klinik v systemi zakhystu prav liudyny. *Aktualni problemy pravoznavstva*, 3, 123–127 (in Ukr.).
27. Lodzhuk, M. T. (2014). Pravove rehuliuвання diialnosti yurydychnykh klinik v Ukraini: zahalnoteoretychne doslidzhennia. Kandydatska dysertatsiia [Candidate's dissertation]. NU OIuA. Odesa (in Ukr.).
28. Pidvalna, M. Z. (2013). Problemy zabezpechennia dostupu do administratyvnoho sudu. *Universytetski naukovy zapysky*, (3), 380–395 (in Ukr.).
29. Moskaliuk, N. B., Sloma, V. M. (2022). Rol yurydychnykh klinik u mekhanizmi zakhystu prav liudyny. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 1(42), 50–53 (in Ukr.).
30. Karyi, V. V. (2022). Teoriia ta praktyka funktsionuvannia systemy bezoplatnoi pravovoi dopomohy: administratyvno-pravovi aspekty. Doktorska dysertatsiia [Doctoral dissertation]. Ternopil: ZUNU (in Ukr.).
31. Mudrak, R. (2022). Pravovyi status yurydychnykh klinik v Ukraini. *Aktualni problemy pravoznavstva*, (4), 11–17 (in Ukr.).
32. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro yurydychnu kliniku vyshchoho navchalnoho zakladu Ukrainy: Nakaz MON Ukrainy; vid 03.08.2006 № 592. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0956-06> (in Ukr.).

Liudmyla Rudenko, Olha Shvaher, Dmytro Murach The Role of Legal Clinics in Ensuring Access to Justice

The article is devoted to topical issues of legal clinics at higher education institutions in the field of access to justice. The authors summarized the approaches that exist in the scientific legal literature regarding the definition of the concepts of «justice», «access to justice», «the right to judicial protection». It was determined that the legal elements of access to justice constitute legitimacy and ensure its general existence; material and technical elements determine the conditions necessary for the execution of justice by all participants included in its personal element, that is, it provides conditions for real and potential participants in the judicial process. The authors proved that the right to legal protection is a complex category and carries a narrower burden than «legal protection» itself.

Prospects for legal clinics to act as mediators (representatives) in ensuring access to justice were formulated in accordance with the current legislation.

Special attention was also paid in the conducted research to the issues of access to justice in the conditions of the imposed martial law and the problems of access to free legal aid and to the instruments of judicial protection of violated rights and interests in the temporarily occupied

territories. Attention is focused on what needs to be revised in the Standard Regulation on the legal clinic of a higher educational institution of Ukraine in accordance with the existing realities.

On the basis of the analysis carried out by the authors of the article, conclusions were drawn that made it possible to determine the role of legal clinics in ensuring access to justice during martial law in a functional aspect, namely to indicate that the legal clinic can fulfill the role of an intermediary between the subjects of the appeal on the one hand and the court from the other. One of the significant levers that affect access to justice is determined to be sufficiently high costs of consultation and representation, which hinder the representation of parties in court proceedings, other obstacles also complicate access to justice, such as limited access to legal information, as well as other restrictions (especially in the period of armed military aggression).

Keywords: access to justice, legal clinic, martial law, free legal aid, mediation.

УДК 342.92

DOI 10.31558/2786-5835.2023.1.3.17

Костенко Юлія Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського та адміністративного права
Донецького національного університету імені Василя Стуса

Шувалова Тетяна Олександрівна,
суддя Донецького окружного адміністративного суду,
здобувачка ступеня «Доктор філософії»
Донецького національного університету імені Василя Стуса

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ МИТНИХ ОРГАНІВ (НА ПРИКЛАДІ КОНТРАФАКЦІЇ)

Стаття присвячена розгляду стану правового регулювання інституту оскарження в митній сфері. Обґрунтовано, що в сучасній державі обов'язковим елементом правової системи є законодавче регулювання гарантії захисту суб'єктивних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, якою виступає безпосередньо інститут оскарження рішень, дій (бездіяльності) адміністративних органів. Форму захисту суб'єктивних прав та інтересів осіб визначено як певний порядок захисту прав, що здійснюється тим чи іншим юрисдикційним органом залежно від його природи.

Уточнено, що митне законодавство, відображаючи доктринальні підходи до форм захисту та відновлення прав та законних інтересів учасників митних правовідносин, надає останнім диспозитивне право з метою захисту своїх прав звернутися з оскарженням до митних органів вищого рівня або до суду, тобто йдеться про адміністративну та судову форми оскарження. Виділено їх основні відмінності: а) суб'єкти здійснення (суди; митні органи); б) правова регламентація; в) рівень забезпеченості юридичними гарантіями; г) процесуальний порядок здійснення.

Розглянуто загальну процедуру адміністративного оскарження рішень (дій або бездіяльності) митних органів до митного органу вищого рівня (досудовий порядок вирішення спору) з виділенням низки особливостей щодо предмету оскарження та спеціальний порядок оскарження постанов митного органу у справах про порушення митних правил. Певну увагу приділено питанням боротьби з контрафактними товарами на етапі їх переміщення